

AZƏRBAYCAN MUĞAM SƏNƏTİNİN İNKİŞAFI TARİXİNDƏN

Möhtəmət MÜSLÜMOV

Bəşəriyyətin ən möhtəşəm sənət abidələrindən biri kimi qəbul edilmiş Azərbaycan muğamının bütün dünyada parəstişkarları vardır. Xüsusilə muğam sənətinə son illərdə artan maraq, dövlət miqyasında muğam sənətinin inkişafı naminə göstərilən diqqət muğam ifaçılığının daha da yüksəldilməsinə təkan verir.

Mələm olduğu kimi, muğamlar xanəndələr və xalq çalığı alımları ifaçıları tərəfindən ifa olunaraq yaradılır. Xanəndə və sazəndələr muğam sənətinin ənənələrini sədəqətlə qoruyaraq sonrakı nəsillərə ötürməklə yanaşı, həm də onları inkişaf etdirir, zənginləşdirir.

Muğam ifaçılığının Azərbaycan qədim kökləri vardır. Muğam ifaçılığı sənətinin inkişaf mərhələlərini izlədikdə görürük ki, tarix boyu bu sənət Şərqdə, o cümlədən də Azərbaycanda xüsusi təlim-tərbiyə ənənəsinə malik olmuşdur, yəni muğamın tədrisində ustadların bacılıq etdiyi məktəblərin, sənətkarların iştirakı ilə keçirilən məclislərin böyük rolu olmuşdur.

Tarixi və ədəbi mənbələrdən məlumdur ki, muğam sənəti Şərq ölkələrində orta əsrlərdə (X-XII və sonrakı əsrlər) saraylarda, musiqili-poetik məclislərdə təşəkkül tapmışdır. Saraylarda keçirilən musiqili-poetik məclislər muğamın inkişafında əvəzedilməz rol oynamışdır. Nizami Gəncəvi, Qətrən Təbrizi, Sədi Şirazi, Hafiz və başqa şairlərin əsərlərində də bununla bağlı geniş məlumatlar var. Eyni zamanda, Səfəddin Urməvi (XIII əsr), Əbdülcədir Marağayi (XIV əsr) kimi böyük musiqişünas alimlərin saraylarda yaşaması, muğam sənətinin dərinə də öyrənməklə öz musiqi risalələrini yazması və musiqi sənətini, musiqi elmni irəli aparmaları orta əsrlərdə Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinin yüksək inkişaf səviyyəsindən xəbər verir.

Orta əsrlərin musiqili-poetik məclislərinin ənənələri üzərində sonrakı dövrlərdə də muğam məclisləri təşkil olunmuş, muğam məktəbləri meydana gəlmişdir ki, bunların da kökləri ümumazərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur.

Ustad sənətkarların yaratdığından ənənələrə əsaslanan muğam ifaçılığı məktəbləri muğamın tarixi inkişafında mühüm mərhələlər kimi qiymətləndirilir. Xüsusilə XIX əsrdə Azərbaycanın bir sıra iri şəhərlərində - Şuşa, Bakı, Şamaxı, Gəncə və s. şəhərlərdə formalaşmış muğam ifaçılığı məktəbləri Azərbaycanın musiqi tarixində mühüm rol oynamışdır. Onların ictimai həyatın inkişafına, xüsusilə də musiqi sənətinə böyük təsir vardı ki, bu da muğam ifaçılığında özünü bariz şəkildə nümayiş etdirirdi.

XIX əsrin ikinci yarısında Bakı, Şamaxı, Şuşa kimi iri mədəni mərkəzlərdə müxtəlif şəxslər - görkəmli şair və musiqiçilər, mədəniyyət əsirləri - mesenatları, eləcə də zadəganlar tərəfindən öz saraylarında və kübar salonlarında təşkil olunan "musiqi məclisləri" mövcud idi. Bu musiqi məclislərini bəzən "musiqi dərnəyi" və ya "musiqi salonu" da adlandırırdılar. Şuşada "Nəvvabın məclisi", Şamaxıda "Mahmud ağanın dərnəyi", Bakıda isə "Məşədi Məlik Mənsurovun salonu" qeyd olunmalıdır. Bütün bu musiqi məclisləri əsl musiqi məktəbinə, sənətkarlıq məktəbinə çevrilmişdi. Belə məclislərin əks-sədası təkcə iri şəhərlərdə deyil, əyalətlərdə və hətta kəndlərdə yayılmışdı, buradakı musiqisevərlər tərəfindən də xüsusi muğam məclisləri təşkil olunurdu. Şuşa, Bakı, Şamaxı, Gəncə məclislərinin üzvləri görkəmli şairlər və musiqiçilər olmuşdur.

Şuşada 1864-1897-ci illərdə "Məclisi-üns" (rəhbəri: məşhur Azərbaycan şairəsi Xurşid bənu Natəvan, üzvləri: M.P.Fəna, M.Ə.Növrəs, A.H.Yüzbaşov, M.Məməi və b.), 1872-1910-cu illərdə "Məclisi fəramuşan" və ya "Məclisi xamuşan" (rəhbəri: görkəmli musiqişünas Mir Möhsün Nəvvab, üzvləri: Həsənəli xan Qaradaği, Fatma xanım Kəminə, Mirzə Sadiq Əsəd oğlu, Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Cəbbar Qaryəğdi oğlu və b.) fəaliyyət göstərərək, poeziyanı və muğam sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Bakıda (Abşeron) "Macmauş-şüara" və Mənsurovların musiqi məclisləri (Ağa Kərim Salik, Ağa Dadaş Müni, Ağa Seyid oğlu Ağabala, Mirzə Fərac və b.) sənət ocağına

çevrilmişdi. Şamaxıda (Şirvan) "Beytüs-səfa" və Məhəmmədzadə Mahmudadağa Əhmədağa oğlunun malikanəsindəki məclislər (Seyid Əziz Şirvani, Məhəmməd Səfa, Mirzə Məhəmmədhasən) öz ətrafına çoxlu musiqi perəştışkarlarını toplamışdı. Gəncədə bu dövrdə Məşədi Cəmil Əmirovun evində toplaşan musiqi məclisləri fəaliyyət göstərirdi və şəhərin musiqi həyatının canlandırılmasında böyük rol oynayırdı.

Eyni zamanda, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, saraylarda və kübar evlərdə təşkil olunan musiqili-poetik məclislərin auditoriyası bir qədər məhduddu idi və burada xüsusi dəvət olunmuş şəxslər iştirak edə bilirdi. Ancaq o dövrdə xanəndə və sazəndə dəstələrinin iştirak etdiyi toylar da əsil muğam sənət məclisinə çevrildi və burada geniş xalq kütlələri iştirak edirdi.

Həqiqətən də muğam ifaçılığı mürəkkəb və çətin sənətdir. Xanəndə və sazəndələr bir tərəfdən gözəl musiqi istedadına malik olmalı, digər tərəfdən isə poeziyanı, folklor, aşıq və muğam sənətlərini dərinlən bilməlidirlər. Çünki onlar el şənliklərində, toylarda, kübar məclislərində daim iştirak etdikləri üçün kütlələrin zövqünü oxşaya biləcək mahiyyətə, aşıq havalarına və muğamların repertuarlarına daxil edirlər.

Maraqlı burasıdır ki, adları çəkilən musiqi məclislərinin hər biri musiqi yaradıcılığını inkişaf etdirməklə musiqi tariximizdə əvəzlənməz izlər, fərdi xüsusiyyətlər və məktəblər, ənənələr qoymuşdur. Eyni zamanda, bütün bu musiqi məktəbləri ayrı-ayrılıqda, bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, qarşılıqlı əlaqələr şəraitində mövcud olmuşdur. Bu şəhərlərdə yaşayıb-yaradan xanəndə və sazəndə dəstələri Azərbaycanın digər yerlərinə (həmçinin, İrana, Türkiyəyə, Orta Asiyaya və başqa ölkələrə) dəvət olunmuş, musiqi məclislərində və toylarda iştirak etmişlər. Müxtəlif ifaçılıq məktəblərinə mənsub sənətkarların bir-birilə ünsiyyəti sayəsində muğam ənənələri qarşılıqlı təsirə məruz qalmış, zənginləşmiş, yeni yollar, ifaçılıq nüfəsləri, yeni muğam və təsniflər meydana gəlmişdir.

Muğam ifaçılığının inkişaf mərhələləri eyni zamanda ayrı-ayrı görkəmli sənətkarların adı və ənənələri ilə bağlıdır. Çünki bu sənətkarların ifaçılıq üslubu musiqi sənətində dərin iz buraxmış, onlar öz dəst-xətti ilə seçilmişlər. Öz sağirdlərinə də bu ustadların təsirini böyük olmuşdur. Onların ətrafında cəmləşən gənc musiqiçilər ustadlarının ifaçılıq üslubunu mənimsəyərək, yaratdıqları ənənələri öyrənərək onlardan bəhrələnmişlər. Ustad sənətkarların ənənələri, bu mənada, məktəbə çevrilmişdir.

XIX əsrin axırlarında - XX əsrin əvvəllərində muğam ifaçılığı sənəti məclis, toy, şənlik çərçivəsindən çıxıb teatr və konsert salonlarına yol tapıb. teatr tamaşalarının fasilələrində xanəndə və sazəndə dəstələri böyük müvəffəqiyyətlə çıxış

etmişdir. Bu da sonralar kiçik musiqili tamaşaların yaranmasına təkan vermiş, eləcə də «Şərq konsertləri» və «Muğam gecələri» təşkil olunmuş və bu cür konsertlərin keçirilməsi ölkənin musiqi həyatında bir ənənə halını almışdır.

1920-ci illərdə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər nəticəsində milli mədəniyyətin inkişafında yeni yolların açılması, musiqi təhsilinin genişlənməsi, ifaçılıq sənətinin yüksəlişi prosesi muğam ifaçılarının da fəaliyyətinin yeni məcrada inkişafını şərtləndirdi. Bu baxımdan, musiqi məktəbləri şəbəkəsinin yaradılmasını qeyd etməliyə ki, muğam ifaçıları dövlət tərəfindən açılan bu musiqi məktəblərində sənət müəllimi kimi geniş fəaliyyət göstərirlər. Asəf Zeynallı adına Bakı Musiqi Kollecinə, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında (Bakı Musiqi Akademiyasında), indi isə Milli Konservatoriyada, Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində muğam sənəti tədris olunur.

XX əsrin əvvəllərindən yaranmış ənənələr müasir dövrdə də davam və inkişaf etdirilir. Hal-hazırda da muğam ifaçılarının fəaliyyət sahəsi teatr və konsert səhnəsi ilə bağlıdır. Xanəndələrin bir çoxu Opera və Balet Teatrının, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının solisti kimi geniş dinləyici auditoriyası qarşısında, həmçinin radio və televiziya konsertlər verir. Bununla yanaşı, muğam ustalarının qastrol səfərləri də çox önəmlidir. Amerikanın, Avropanın, Rusiyanın, Yaxın və Orta Şərqlin böyük şəhərlərində bu sənətkarların çıxışları müvəffəqiyyətlə keçir, onlar muğamı dünyaya tanıtmğa nail olurlar.

Müasir dövrdə - XXI əsrin başlanğıcında dövlətin dəstəyi ilə, YUNESKO-nun və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə həyata keçirilən layihələr muğam sənətinin inkişafında və təbliğində xüsusi rol oynayır. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən "Muğam Ələmi" beynəlxalq muğam festivallarının, muğam televiziya müsabiqələrinin keçirilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həm Azərbaycanın, həm də dünyanın bir çox muğamsevər tamaşaçıların izlədiyi televiziya muğam müsabiqələri muğam sənətinin layiqli davamçıların yetişdiyini sübut edir.

Beləliklə, xalqın dünyagörüşünün ifadəsi olan muğam sənəti ifaçıların yaradıcılığında cillanaraq, muğam məktəblərində təkmilləşərək, bizim günlərə gəlib çatmışdır. Muğam bu gün də şifahi ənənəli professional musiqi janrı kimi milli musiqi mədəniyyətimizin bünövrəsini təşkil edir, yaşayır, muğam ifaçılarının yaratdığı sənət inciləri bütün dünyaya yayılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bədəlbəyli Ə. İzlənilməz Musiqi Lüğəti. Bakı, 1969.
2. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər. / Seçilmiş əsərləri. Bakı, 1985. s.184-194.
3. "İrs / Nasledie" jurnalı. № 2-3 (20-21), 2006.

4. "Muğam" jurnalı. № 1, 2007.
5. Şuşinski F. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı, 1985.
6. Zöhrabov R. Muğam. Bakı, 1991.

Муслимов Мохлет. «Из истории развития Азербайджанского мугама». В статье рассматриваются исторические вехи развития искусства мугама. Автором характеризуется роль и значение традиций в становлении исполнительского искусства мугаматистов.

Ключевые слова: Азербайджанский мугам, традиции, исполнительское искусство, исторические вехи, развитие искусства мугама.

Muslimov Moxlet. «From the development history of Azerbaijani mugham». The historical periods of development of mugham art are considered in the article. The author characterises a role and value of traditions in performing art formation of mugham performers.

Key words: Azerbaijani mugham, traditions, mugham performers, the historical periods, development of mugham art.

Müslümov Möhlet Xanəli oğlu (1954) - tarzən, Azərbaycan Respublikasının xalq artisti. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının məzunudur. Bir sıra beynəlxalq folklor festivallarının laureatıdır. İfaçılıq və pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olur. Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dosentidir.